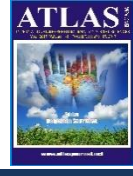

ATLAS INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

ISSN:2619-936X

Article Arrival Date:18.10.2018

Published Date:30.12.2018

2018 / December

Vol 4, Issue:15

Pp:1717-1726

Disciplines: Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences)

OSMANLI MEDRESELERİNDE BOZULMA VE ISLAHAT

CORRUPTION AND REFORM IN THE OTTOMAN MADRASAS

Hüseyin GÜLTEKİN

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Doktora Öğrencisi, Sakarya/Türkiye

ÖZET

Medrese eğitim teşkilatı devletin diğer teşkilatları gibi 16. yüzyılda gerilemeye başlamıştır. Osmanlı medreselerinin başlıca problemleri olarak; mollazade denilen ulema ailesi çocuklarının imtiyaz tanınarak ilmiye makamlarına getirilmesi, özellikle tayin edilmeyi bekleyenlerin isimlerinin yazıldığı defterleri (ruzmançe) tutanların ve hâkimlik yapan kadıların rüşvet yemesi, akli derslere medrese eğitim müfredatında ilk döneme göre daha az yer verilmesi, istihdam alanına göre öğrenci sayısının/ iş taleplerinin artması sayılabilir. Tüm bu sorunlar medresede ilmi performansın ve verimin azalmasına yol açmış ve sonuçta da eğitimde gerilemeye sebep olmuştur. Bu gerileme ve bozulmalar sürekli şikâyet konusu olmuşsa da uzun zaman giderilememiş ve medrese sisteminde ıslahat yapılamamıştır. Bazı önemli kişiler tarafından medrese eğitim sistemi için çözüm önerileri yapılmışsa da bunlar yerine getirilememiştir. İkinci meşrutiyet döneminde Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ve Şeyhülislam Hayri efendiler tarafından uzun süredir beklenen medrese ıslahatı geçirilmiştir. İstanbul'daki medreselerin bir çatı altında toplanması ve ders müfredatına müspet ilimlerin konmasıyla yenilikler gerçekleştirilmiştir. Medreselerden beklenen sonuçlar henüz alınmaya başlamışken 1924 yılındaki kapatılma kararıyla medreseler tüm Türkiye çapında kapatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Osmanlı Medresesi, medresede gerileme, medresenin problemleri, ıslahat.

ABSTRACT

The Madrasa education system started to decline in the 16th century like the other organizations of the Ottoman Empire. One of the major problems of Ottoman Madrasas, was that they bring the children of Scholars family called "Mollazade" to bring İlmiye authorities with privileges. Especially those whose names are written (ruzmançe) of holding and bribery of judges engaged' Qadhi', less courses of education in the Madrasa education curriculum than in the first semester, increasing the number of students by employment area and increasing demand for jobs. All these problems led to a decrease in scientific performance and productivity in the Madrasa and cosequently a decline in education occurred.

Although These regressions and complaints were subject to constant complaints, there was no improvement in the system of education in the Madrasa. The Madrasa rehabilitation of the Ottoman State, which was only recently implemented, has been short-lived. In the second constitutional period, the long-awaited Madrasah rebellion was realized by the Sheikhulislam Musa Kazim Efendi and Sheikhulislam Hayri Efendi innovations have been realized by gathering the Madrasas in Istanbul under a roof and putting the positive sciences into the curriculum. The Madrasa closure decision was taken in 1924. Before the expected results of the Madrasa, it was closed throughout Turkey.

Keywords: Education, Madrasa of Ottoman, recession in Medrese, problems of madrasa, reform.

1. GİRİŞ

İslam'ın ilk döneminde yaşayan ilk Müslüman neslin ahlakıyla donanmış kişileri yetiştirmeyi temel felsefesi yapan medrese kurumu, Din ve Dünya bilgilerini derinlemesine öğretmek amacını taşımıştır. Osmanlı'da şehirleşme ve toprağa yerleştirme politikaları sonucunda, beylikten devlete geçiş aşamasında, uzman kişileri yetiştirecek yeni kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu yüzden devlet ve toplum hayatında etkili olacak uzmanları yetiştirecek kurum medrese olmuştur. Devlet kademelerinde medrese eğitimi almış uzmanlara duyulan ihtiyaç Orhan Bey tarafından İznik'te eski bir manastır binasının medreseye dönüştürülmesine yol açmıştır. Osmanlıların fethettiği topraklarda yeni medreseler inşa etmek bir gelenek haline gelmiştir.

Medrese Osmanlı medreseleri piramidinin zirvesinde Başkent İstanbul medreseleri yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğunun en kaliteli eğitim veren medreseleri 16. yüzyılın sonlarında diğer devlet kurumlarına paralel olarak bozulmaya başlamıştır. Bu yüzyılın son çeyreğinde bazı ilmiye mensupları ortaya çıkan sorunlara dikkat çekmeye çalışmışlardır. Bu isimlerin verdiği bilgilere göre, Medrese eğitim sisteminde mezun olanların istihdamının sağlanması aşamasında mülazemet denilen kayda alınma ve uygun bir yere atanmayı bekleme işlemlerinde usulsüzlükler meydana gelmiş, Ulema ailesi mensuplarına ayrıcalıklar tanınmış, adam kayırma ve rüşvet gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Medrese eğitim sisteminin problemlerini çözme işi, 2. Meşrutiyet devrine kadar ki sürede tam anlamıyla sonuçlandırılmamıştır. Medreselerin ıslah edilmesi için pek çok çözüm önerisi sunulmuş ancak bunlar hayata geçirilememiştir. 2.Meşrutiyet döneminde Şeyhülislamın şahsi gayretiyle medrese sistemi yenilenmişse de medreselerin kapanmasıyla bu değişiklikler kısa ömürlü olmuştur.

2. OSMANLI MEDRESELERİNDE GERİLEME SEBEPLERİ

On altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı devletinin tüm kurumlarında ciddi bir gerileme ve yozlaşma baş göstermiştir. Devlet kurumları bir bütün oluşturduğundan bir müessesede ki bozulma diğer müesseseleri de olumsuz etkilemiştir. Kurumların aynı bünye içerisinde birbirine bağlı olması yüzünden, bir kurumda ki bozulmanın diğer kurumları da etkilemesi kaçınılmaz olur. Maliye'nin adliye kurumuyla ve adliye'nin de medrese eğitim kurumuyla ilişkisi yüzünden, kurumlardan herhangi birinde ortaya çıkan bir sorun, hukuk elemanlarını yetiştiren medrese kurumunu da olumsuz etkilemiştir. Devletin kurumlarının bozulması ile ilgili Mefail Hızlı, Osmanlı tımar sisteminin bozulmasının diğer kurumları olumsuz etkilediğini ileri sürmektedir. Hatta ona göre Osmanlı sistemini derinden etkileyen en önemli faktör tımar sisteminin 16. Asır sonlarında bozulması olmuştur. Tımar sisteminde tımar sipahilerinin yetiştirmek zorunda olduğu askerler, mali ve idari sorunlar ve nüfus artışı gibi sebeplerle yetiştirilememekte ve geçimleri sağlanamamaktaydı. Bu sebepten genç nüfus, geçimini temin etmek için bulduğu çözümlerden biri olarak medreselere yığılmıştır.

Tımar sisteminin bozulup tımarlı sipahilerin beslediği genç kitlenin medreselerde toplanmasının bir sonucu Celali isyanlarına öğrencilerden katılımın olması ve bir diğer sonucu da medrese mezunlarının istihdam edilmeleri sorununun ortaya çıkması olmuştur. Devletin ihtiyaç duyduğundan daha fazla sayıda olan medrese mezunları herhangi bir iş bulamamaktaydılar. Medresede birikerek kabaran öğrenci nüfusu, eğitimin sağlıklı şartlarda yapılamamasına ve ilmi verimin düşmesine yol açmıştır (Hızlı, 1994, s: 73-75).

Osmanlı İmparatorluğu kurumlarında on altıncı asrın ikinci yarısından itibaren hızla yayılan bozulmalar, devletin en kıymetli kurumlarından olan medresede de kendini hissettirmesinin birden çok sebebi vardır.

Medrese kurumunda baş gösteren Ulema çocuklarına önceliklerin tanınması, adam kayırma, rüşvet ve tayin işlerinde düzenin bozulması gibi sorunlara ek olarak öğrenci sayısının artarak istihdam probleminin çıkması ve Celali isyancılarının öğrenciler arasına sızarak medreseyi mesken tutmaları gibi problemler medrese kurumunda ciddi bir ıslahat yapılmasını gerekli kılıyordu.

Sultan Süleyman döneminden başlayarak medreselerde bir takım sorunlar baş göstermiş olduğundan ve buna yönelik ıslahatların yapılması gerektiğinden bahseden o dönemde yetkili isimler olmuştur. Ancak bu yetkililerin hiçbirisi medreselerin tamamen kapatılmasını düşünmemiş sadece bu kıymetli müessesenin aksayan taraflarının ıslah edilerek devamı hakkında iyi niyetli görüşler ileri sürmüşlerdir. Medrese kurumunun önemli olması, yüzyıllar boyunca devlete ve toplum hayatına verdikleri hizmetlerden kaynaklanmıştır. Osmanlı sultanları verdikleri fermanlarla bu kıymetli müessesede gelişen aksaklıkların giderilmesi

emirlerini vermişlerdi. Örneğin, medrese sisteminde ki bozulma ve gerileme sebebiyle Sultan 3. Murad, 1557 yılında, kazaskerlere bir hatt-ı hümayun göndererek, cediti Fatih Sultan Mehmet Gazi'nin medreseler ile ilgili eski kanununu uygulamalarını emretmiştir:

“Halen tarik-i ulemaya hayli ihtilal arız olub kanun-i kadim-i Sultan Mehmed Gazi zamanında ki gibi gözedilib zamanımızda dahi ahsen olmak muradımdır. Şimdi kanun gözedilmemekle müderrisin ve talebe şugldan kalmışlardır. Kuzat-ı askere muhkem tenbih oluna ki müderrisin ve talebe tekmi-i müddet-i örfiye etmedin feragat ettirib ahar mansıba sevk ettirmeyeler ve danışmendler dahi aşağı medreseden şugl miktarı etmedin mevaliye aldirmayalar. Kazaskerin marifeti olmadın kimesneyi kabul etmiyeler. Ve dahi müderrisler var imiş ki akçesi ve dersi almayıb mücerred ahar mansıba vesile olmak için tevcih olunur imiş ve ol makuleler cemiyet eylemeyib ve şugletmeyib zamanede şugl edenlere müzahim olurlar imiş. Ol makule müderrisler ref olunub min- bad arz olunmaya, velhasıl menasıb ehline sevk olunub riayet oluna. Kimesnenin iltimasıyla na- ehle mansıb arz olmaya. Badelyevm bu vaz'a muhalefet ve emre mugayir ki vaz'ı iştirile, zararı kenduleredir, bilmiş olsunlar, gözlerin açsınlar. Gelmiş ve gelecek kuzat-i asakire tenbih ve te'kittir” (Uzunçarşılı, 2014, s: 79).

Sultanlar ayrıca, devlet adamlarını yetiştiren bu önemli kurumun sorunlarının tespiti ve çözümleri için yetkili kimselerden raporlar hazırlamalarını istemişlerdir. Bu sebepten ilmiye içinden bazı bilginlerin, medresede ki gerileme hakkında padişaha layihalar (raporlar) sundukları, bazısının da bu konuyla ilgili eserler verdikleri bilinmektedir.

16. asrın sonlarında medrese kurumundaki problemlere şahit olmuş bir isim olan Müverrih Gelibolulu Ali Efendi'nin “Künhü'l- Ahbar” adlı eserinde anlattığına göre müderrisliklerin ehil olmayanlarca haksız yere ele geçirilmesi, ayrıca bazı müderrislerin vakıflardan ders vermek üzere maaş almalarına rağmen ders vermemeleri veya müderrisler medreseye gitseler bile, ilim için orada bulunmaları gereken talebelerin medresede bulunmayıp derslere gelmemeleri artık normal bir hale gelmişti. Medresenin ilmi veriminin düşmesi ve sistemde meydana gelen olumsuzluklar hakkında en sert eleştirilerde bulunan Müverrih Ali Efendi, ulema mevkiine atanmada bir önemli faktör olarak rüşvetin de rol oynadığını söylemiştir. Ayrıca dikkat çekmeye çalıştığı bir diğer sorunda bu devirde, cahil ve alim farkının gözetilmemesi ve âlimlere yeterince değer verilmemesidir (Uzunçarşılı, 2014, s: 78-79).

Ali Efendi, müderrislik ve kadılık makamlarına Ulema ailelerinin çocuklarının kayrılmak suretiyle istihdam edilmesinin vahim neticelere yol açtığını da söylemiştir. Bu suretle iş başına gelenlerin merasim Uleması haline geldiğini ve ehil olmayan kişilere mevki ve makam verilmesinin yanlışlığını şu şekilde dile getirmiştir:

“Tarik-i tahsilde kendulerine hareket lazım olmayıp yani hiçbir medresede sıra tahsili görmeden beşikte iken mülazım, söz söyleme kudreti olduğu zaman müderrislik almağa yol açılır ve buluş yaşına gelince mollalığa (büyük kadılığa) doğru yol alır, traşı gelinceye kadar, menasıp ve medarisi dolaşır ve traşı geldikten sonra beş yüz akçe mevleviyeteulaşır ve nadiren eline kitap alsa bile o da muhazarat, cönk ve gazeliyattan ibaret kalır” (Uzunçarşılı,2014,s: 78).

Medrese sistemi hakkında eleştirilerde bulunan bir diğer isim Koçi Bey'dir. Koçi Bey'e göre; din ve devlet ilimle, ilim ise medrese ulemasıyla ayakta durabilir. Bu hakikatle birlikte Koçi Bey, yazdığı iki risalede, Ulemanın sık sık görevden alınmalarına ve mülazemet sisteminin yanlış uygulanmasına, İlmiye payelerinin ehil olmayanlara verilmesine ve adliye kurumunda rüşvetin çok yaygın oluşuna dikkatleri çekmek istemiştir. 1594 tarihinden itibaren âlimlerin makamlarından sık sık azledilmeleri, korkuya yol açmış ve onları görevlerini layıkıyla yerine

getiremez duruma düşürmüştür. Özellikle kazaskerlerden hırslı olanlar, azledilmeden evvel rüşvetle pek çok makamları layık olmayan cahil kimselere vermişlerdir. Bu durum cahillerin İlmiye sınıfına karışmalarına ve âlimler ile cahillerin birbirinden ayırt edilememesine yol açmıştır. Böylelikle de ulemanın kıymetinin düşmesine ve eskiden gördüğü hürmetin gösterilmemesine yol açmıştır. Yine diyaneti ve güvenilirliği olmayan kazaskerler, mülazemetleri değişik sebeplerden fazlaca yazarak padişah ruznamçesini doldurmuşlar ve sonuçta mülazemet sisteminin bozulmasına sebep olmuşlardır. Hâkimliği hakkıyla hak eden Kadılar, yerlerine tayinlerinin yapılmamasından dolayı acınacak duruma düşmüşler ve ayrıca sebepsiz yere görevden alınmaları halk katında ki saygınlıklarına da zarar verdiğini söylemiştir (Koçi Bey, 2018, s: 62-64).

On altıncı yüzyıl âlimlerinden Hasan Kafi Aksarayı ise daha önce adı zikredilen çağdaşlarının görüşlerine katıldığı gibi, medresede yaşanan gerilemeden en başta idarecilerin mesul olduklarını ifade etmiştir. Yöneticilerin eski dönemlerde ulemaya kıymet verip istişarede bulduklarını, ancak yaşadığı çağda ulemaya eski kıymetin verilmeyerek fikirlerinden istifade edilmediğini ileri sürmüştür. Medresenin gerilemesi ile ilgili olarak zikredilen sebepler arasında yöneticilerin rolü olduğuna değinen Aksarayı'ye katılan Hüseyin Atay'a göre, medresedeki gerileme konusunda medrese elemanlarının eleştirilmesi doğru değildir. Atay, medrese sisteminin bozulmasında ilk defa bozmaya çalışanların medreseliler değil, Sultan ve diğer yüksek bürokratların olduğunu ve medrese Ulemasının da Sultanların ve diğer idarecilerin hatırını gözetmek zorunda kalmış olduklarını ileri sürmektedir. Atay ayrıca, medresenin gerilemesinde siyasal ve sosyal şartlarında etkili faktörler olduğunu söylemektedir. Osmanlı devletinin topraklarının çok genişlemesi ve gaza faaliyetlerinin terk edilmesi sonucunda Sultanların saraya kapanmış olduklarını, diğer idarecilerin makam sevdasıyla birbirlerine düştikleri ve hatta bu uğurda cinayetler işlemeleri söz konusu olmuştur. Savaş olmayınca nüfus artmış ve gelirlerde azalma meydana gelmişti. O dönem insanının uzun süre savaş gelirleriyle geçinmesi yüzünden ticaret ve ziraat sahalarında yatkinliği oluşmamıştı. Dolayısıyla toplum yine devlet kapısını kendisi için tek çıkar yol olarak görmüştü. Toplumun işsiz kalan gençleri, medrese kurumuna rağbet göstermiş ve bir yığılmaya sebep olmuştu. Diğer taraftan kendi çocuklarının istikbalini düşünen devlet ricali de hatırlarını araya koyarak medreselere çocuklarını yerleştirmişlerdi. Devlet adamlarının bu tavrı bir gelenek haline gelip üst kademelerden alt kademelere kadar yayılmıştı. Devlet idarecileri böylelikle medrese sisteminde ilk bozulmanın müsebbibi olmuşlardı (Atay, 1981, s: 32-33).

On yedinci yüzyıl medreselerinde ki yozlaşma hakkında tenkitlerde bulunan bir diğer dönem şahidi Kâtip Çelebi'dir. Kâtip Çelebi "Mizanü'l Hak fi İhtiyar'il Ehak" adlı eserinde medreselerde ki sorunlara değindiği gibi bazı rasyonel çarelerden bahsetmiştir. Kâtip Çelebi'nin bir diğer eseri olan "Keşf-üz Zünun" da ise medreselerde felsefe ve kelimelerin kaldırılmasının ilmi kaliteyi düşürdüğünü ileri sürmüştür.

Kâtip Çelebinin bu değerlendirmelerinde haklı olmadığını düşünenlerden biri olan Ahmet Akgündüz, Kâtip Çelebinin görüşlerini tartışmaya açarak, bugün yaygın bir kanaat haline gelen medreselerin 16. Asır sonlarından başlayarak gerilediği ve 19. Asırda bir çöküş içine girdiği düşüncesinin 19. Asır özelinde yeniden tartışılması gerektiğini söylemektedir.

Akgündüz, 16. Yüzyılda medreseden akli ilimlerin büsbütün kaldırılmadığını ancak ikinci plana düşüğünü söyleyenlerin görüşünün doğru olduğunu söylemekte ve bu tezi ispat etmek için ise konuyla ilgili farklı bilgiler vermektedir. Akgündüz, Kâtip Çelebi ile aynı asırda yaşayan İshak b. Hasan Tokadi Efendinin, "Manzûme-yi Tertîb-i Ulûm" adlı eserinde, medresede okunan dersler arasında hesap, hendese, hey'et ve kimya derslerinin olduğunu zikretmesini dayanak göstermektedir. Ayrıca on yedinci asırda Ulema tarafından yazılan eserler ile ilgili verilen bilgilerde, Ulemanın matematik ile ilgili 46 eser, astronomi ile ilgili

193 adet eser yazdığı bilgisi yer almakta ve bu bilgilerin Kâtip Çelebi'nin akli derslerin kaldırılıp okutulmadığını söylemesinde haklı olmadığını gösterdiğini ileri sürmektedir. Akgündüz, Kâtip Çelebi'nin görüşünün tersine, ileri sürdüğü tezine bir başka dayanak olarak ta, on sekizinci asrın sonlarında İstanbul'da bulunan İtalyan papaz Toderini'nin, medreselerde geometri derslerinin okutulduğuna dair gözlemlerini aktarmakta ve Toderini'nin verdiği bu bilgilerle de, Kâtip Çelebi'nin görüşüne bir kez daha katılmadığını söylemektedir (Akgündüz, 2012, s: 89-91).

3. 19. ASIRDA MEDRESELERDE ISLAHAT FAALİYETLERİ

Osmanlı medreseleri on altıncı yüzyılın ikinci yarısında yapısal olarak yozlaşmaya ve ilmi performans açısından gerilemeye başlamıştır. Medresede ki olumsuzlukların düzeltilmesi için bu dönemde bazı âlimlerin padişaha sunduğu layihaların ve risalelerin yanı sıra, 3. Murat ve 3. Mehmet ve daha sonra da 1. Ahmet, 3. Ahmet, 1. Mahmut, 3. Selim tarafından konuyla ilgili fermanlar buyrulmuş ve kanunnameler hazırlanmıştır (Uzunçarşılı, 2014, s: 251-263).

Medrese kurumunda meydana gelen gerilemenin durdurularak ıslah edilmesi çabaları asırlarca ciddi bir neticeye ulaşmamıştır. Özellikle İkinci Mahmut döneminde medrese büsbütün haline terk edilmiş ve bu durum Abdülmecid, Abdülaziz ve Abdülhamit devirlerinde de sürmüştür. Abdülhamit Han devrinden sonraki 2. Meşrutiyet devrinde medreselerin ıslahı önemli bir gündem maddesi haline gelmiş ve son dönem Şeyhülislamlarının gayretleriyle medrese ıslahına muvaffak olunabilmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl öncesinde, medrese kurumunda yapılacak ıslahatlara dair hazırlanan ferman, kanunname ve layihalarla; ders kitapları, öğrenim müddetleri, mülazemet sisteminin ciddiyetle uygulanması, İlimyedeki hiyerarşinin (müderres tayini vb.) korunması, rüşvetin ve Ulema çocuklarına iltimasın ve diğer bazı hususlarda ki sorunların çözülmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Mefail Hızlı'nın da belirttiği gibi, on altıncı asrın son çeyreğinde hazırlanan dört kanunname ile medrese elemanlarının uyması gereken kurallar hatırlatılmış, öğrencilerin zorunlu olarak okumaları gereken ders kitaplarına, müderres ve talebeler için kat edilmesi gereken kademelere ve medrese elemanlarının hiyerarşik yapısının korunmasına dikkat edilmesi istenmiştir. Kanunnamelerde ıslah edilmesi istenen bir diğer konu ise öğrencilerin arasına karışarak eşkiyalık yapanların olduğu ve bunların medreselerden ayıklanması gerektiği konusu olmuştur. Celali isyanları adıyla bilinen isyanlar yaklaşık yirmi yıl boyunca devleti uğraştıran bir sorun haline gelmiştir. Devletin savaşlarla meşgul olduğu bir sırada isyan çıkarıp Anadolu'da asayiş bozan, halktan zorla haraç toplayan Celali isyancılarının barınma yerlerinden biri de medreseler olmuştur. İsyancılar ayrıca medreseli gençlerin bazısını da yanlarına alarak hareket etmişlerdir. On altıncı asrın son çeyreğinde, meydana gelen bu kaotik ortamda hazırlanan kanunnamelerde, medreselerdeki ıslah edilecek hususlar arasında bu eşkiyalık meselesi de yer almıştır (Hızlı, 1994, s: 81).

Osmanlı Devleti'nin tüm kurumlarında gözlenen bozulmalardan medrese kurumu da payını almıştır. Osmanlı Devleti hükümetleri medrese kurumunda baş gösteren bozuklukların durdurulması ve ıslah edilmesi için sancakbeylerine fermanlar göndermişlerdir. Öte yandan devlet kurumlarının ıslahı ile ilgili olarak pek çok uzman kimseden raporlar hazırlamaları istenmiştir. Rapor hazırlamaları istenen uzman kişiler layiha denilen raporları hazırlamışlar kimi de ıslahat meselesiyle ilgili olarak risale yazmışlardır. Bunlar arasında en dikkat çekici olan eser ise Koçi Bey'in hazırladığı risaledir. Bu risalede Koçi Bey, eski ve yeni ulema arasındaki farklara işaret etmiş ve önceki zamanlarda padişahların Ulemaya gösterdikleri saygıdan bahsetmiş ve arkasından medresede gelişen bozukluklara değinmiştir. Başta müderreslik payesinin ciddi tedbirlerle korunması gerektiğine ve mülazemet sisteminde hassasiyetin gösterilmesinin önemine işaret etmiştir. Ayrıca şeyhülislamın sık sık görevden alınmasının kötü sonuçlarına da yer vermiştir:

“Nihayet 1594 (1003) tarihinden beri bu düzen bozuldu ve daha önce şeyhülislam olan Sunullah Efendi birkaç defa sebepsiz yere görevden alındı. Kazaskerler dahi çabuk çabuk görevden alınmak yerine gelenler, görevden alınma korkusu içine düşerek devlet adamlarına sahte dostluk göstermeye muhtaç oldular. Padişah huzurunda doğru sözü söylemekten geri kaldılar, herkesin hatırlarını saymak derdine düştüler. Fakat dininde metaneti olan, olgun mü'min görevden alınmaktan dahi korkmayarak doğru sözü söyler. Sunullah Efendi (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) birkaç defa görevden alınmışken yine doğruyu söyleyip, din ve devlet işinde kesin olarak göz yumma göstermedi. O makam göz yumma yeri ve ona buna saygı gösterisinde bulunma mahalli değildir. Giderek her işe hatır gönül karıştığından ve her işte göz yumma başladığından hak etmeyen kimselere haddinden fazla makamlar verilmek gerekince eski kanun bozuldu” (Koçi Bey, 2018, s: 61-62).

Koçi Bey'in işaret ettiği problemler bir türlü çözülemediğinden medresede ki gerileme daha sonra ki yüzyıllarda da devam etmiştir.

Mehmet İpşirli'ye göre, 18. ve 19. yüzyıllarda da medreselerin ıslah edilmesi için başta sultanlar iyi niyetli çalışmalar sürdürmüş ancak bu çabalardan da tam bir netice alınamamıştır. Üçüncü Ahmet, Üçüncü Mehmet, Birinci Mahmut ve Üçüncü Selim, ilmiye teşkilatında ıslahatların yapılması ile ilgili fermanlar buyurmuşlardır. Bu fermanlardan 18. yüzyıla ait olanlar ile önceki fermanlar içerik olarak kıyaslandığında dile getirilen konuların aynı konular olduğu görülmektedir. Bu da geçen birkaç asırda medresenin yaşadığı sorunlarıyla ilgili ciddi bir ıslahat yapılamadığını göstermektedir (İpşirli, 2010, c: 28, s: 144).

19. yüzyıl başlarında yeniçeriler ile kurdukları ittifak sonucu ulemanın siyasette taraf olması, bir başka sıkıntı sebebi olmuş ve 2. Mahmut çok sevdiği kuzeni 3. Selim'in katledilmesinden hem Yeniçerileri hem de Ulemayı sorumlu tutmuştur. İlk fırsatta, Yeniçeri Ocağını kapattırması ve daha sonra İlmienin maddi dayanağı olan vakıf gelirlerini devlet hazinesine bağlayıp İlmieyi devlet maaşı ile geçinen memurlar zümresi haline getirerek kendisine bağlamıştır. İlmienin reisi durumunda olan Şeyhülislam başta olmak üzere İlmie bürokrasisini devletin sıradan memurları haline getirmiş ve sonuçta ilmienin devlet karşısında ki kısmi özerkliğine çok ciddi bir darbe indirmiştir. İkinci Mahmut döneminde medresede ıslahat yapmak fikri terk edilmiş bunun yerine medreseler kendi hallerine bırakılmıştır.

Tanzimat idarecileri tarafından devletin tüm kurumları baştan aşağı değişime tabi tutulurken, neredeyse köylere kadar yayılmış olan medreselerde bir düzenleme ve ıslahat faaliyetine girişilmemiştir.

Sait Halim Paşa, bunun sebebinin Tanzimat yetkililerinin medrese ıslahatını düşünmeyecek kadar yabancılaştıklarına bağlamıştı. Aydınlar, memleketimize Fransa'nın kendisi kadar yabancıydılar. Paşa'ya göre Tanzimatçılar, medresede düzenleme yapmak yerine, acınacak halde bırakmayı tercih etmişlerdi. Halkın tepkilerinden çekindikleri içinde tamamen kaldırmayı da göze alamamışlardı (Said Halim Paşa, 1993, s: 205).

Tanzimat dönemi Şeyhülislamı olan Mehmet Arif Efendi'nin şahsi gayretleriyle, 1854 senesinde Süleymaniye'de kadı yetiştirmek için “Muallim- Nüvvab” adıyla modern bir medrese açıldı. Daha sonra “Mekteb-i Nüvvab” adını alan medrese haricinde Tanzimat döneminde medreselerle ilgili yeni herhangi bir gelişme görülmedi (Okumuş, 2006, s: 316).

Sultan Abdülaziz devrinde on beş kişilik bir Ulema heyeti, medreselerin ıslahı ile ilgili bir rapor hazırlayarak Şeyhülislamlık makamına vermişlerdir. Bu rapora göre medreseler ıslah

edilmeli ve bir süreden beri öğrencilerin şerh ve haşiyeler ile uğraşmaktan zihinleri gereksiz bilgi yükü altında ezildiği için ders usulünün yenilenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Medrese ıslahı ile ilgili olarak, kendisi de camii derslerine devam eden biri olarak Ali Suavi'nin teklifleri dikkat çekmiştir. Ali Suavi ilk olarak Saçaklı-zade Muhammed b. Ebubekir el- Maraşi'nin medrese sistemini eleştiren eseri olan;

“Tertibu'l-Ulum”u Arapçadan Türkçeye çevirmiştir. Daha sonra Şeyhülislamlıkça nüfus esas alınarak ve ihtiyaca göre dini eğitim verecek olan medreselerin tespit edilip fazlalarının da akli ilimleri Türkçe lisanıyla öğretecek olan mekteplere tahsis edilmesini önermiştir. Ayrıca medreselerde ihtisaslaşmaya gidilmeli ve Şeyhülislamlık dairesinde matbaa kurularak talebelerin kitaplarının basımı yapılmalıydı. Din derslerinin yanı sıra akli derslerden kimya, cebir, tarih dersleri medrese programında yer almalıydı” (Akgündüz, 2012, s: 102).

İkinci Abdülhamit döneminde sadrazamlık yapan Tunuslu Hayrettin Paşa medreselerde yapılacak ıslahatlarla ilgili bir layiha hazırlayıp Padişaha takdim etmişti. Bu layihada Şeyhülislamlık bünyesinde kurulacak bir Ulema Meclisi vasıtasıyla medreselerde düzenlemeler yapılmasını teklif etmişti. Hayrettin Paşa, memleketi olan Tunus'ta daha evvel yaptığı medrese ıslahatlarıyla tecrübe sahibi olmuştu (Karlıağa, 2013, s: 200-202).

Tunuslu Hayrettin Paşa, Zeytuniye Medresesinde ders yöntemi ve müderrislerin durumlarını yeniden düzenlemiş ve medreseyi ilk, orta ve yüksek kısım olmak üzere üç kısma ayırmıştı. Ayrıca “Sadıkkıye Medresesi” adıyla yeni ve modern bir medrese kurmayı başarmıştı. Bu medresede dört yıllık ilkökul, b yeşillik şeriat ilimleri eğitimi ve yedi yıllık yabancı diller ve fen bilimleri kısımları yer almıştı. Özellikle son kısımda Türkçe, Fransızca, İtalyanca, matematik, fizik, kimya dersleri okutulmaktaydı.

Mısır'ın en meşhur âlimlerinden Muhammed Abduh, Şeyhülislam Cemaleddin Efendiye hitaben hazırladığı layihasında medreselerle ilgili önemli tekliflerde bulunmuştur. Abduh'a göre din eğitimi yeni baştan ele alınmalıydı ve ayrıca talebeleri eğiten müderrislerin iyi donatılarak şuurulu olmaları sağlanması gerekirdi. Bu sebeple müderrisler denetlenmeli ve yanlış bilgiler verenler uyarılmalıydı. Abduh, din eğitiminin gayesinin din sevgisini kalplerimize yerleştirmemiz olduğunu ve dini tüm işlerimizin üstünde tutmamız gerektiğini dile getirmiştir. Gelişmiş eğitim usulleriyle medresenin verdiği dini eğitim, ıslah edilecek olursa tüm Müslümanların Osmanlı'nın şemsiyesi altında toplanacağını ileri sürmüştür. Müslümanları Osmanlı'nın kolları arasında birleştirmenin yolu olarak ta din eğitimi işinin yeniden düzenlenmesi ve halkı bilgilendirecek yetkin din adamlarının yetiştirilmesi olduğunu söylemiştir (Akgündüz, 2012, s: 104-105).

Medreselerin, 1557 yılından Tanzimat devrine kadar önemli bir gelişme göstermediğini ileri süren Hüseyin Atay, 1840 yılına kadar tüm çabalara rağmen başarılı bir ıslahatın da yapılamadığını söylemektedir (Atay, 1982, s: 12).

19. yüzyılın sonuna gelinirken medreselerde hala ciddi bir ıslahat gerçekleştirilememişti. 2. Mahmut ile başlayan medrese mensuplarına karşı güvensizlik tavrı, Sultan Abdülmecit, Sultan Abdülaziz ve Sultan 2. Abdülhamit dönemlerinde de devam etmiştir. Bu soğuk siyaset, medreselerin ıslahını ertelemiş adeta medrese bilinçli olarak harap olmaya terk edilmiştir. 19. yüzyıl boyunca medreseler, ıslah edilmeleri bir yana, devletçe kuruluş, desteklenen modern mektepler yanında üvey evlat muamelesi görmüştür.

Hüseyin Atay, 2. Abdülhamit'in istibdat devri denilen idare döneminde, ilmiyeden bir zat olan Şeyh Ali Efendizade Muhyeddin Efendi'nin medreselerle ilgili dönemi itibariyle çok cesurca yazmış olduğu eleştiri ve çözüm önerilerine yer vermiştir. 1897'de bir kitapçık yayınlayan bu

alim kişi, medreselerde ıslahat yapılmamasının sorumlusu olarak devlet idarecilerini göstermiştir. Efendizade Muhyeddin Efendi, ilk kez medrese programına yeni müspet ilimlerin konulması gerektiğini söyleyen kişidir. Avrupa'da gelişen teknik yenilikler ve icatların insanlık için çok faydalı ürünler olduğundan bahsetmiştir. Avrupa da ki bu yeniliklerden haberdar olunması ve akli ilimlerdeki gelişmelerin bilinmesi amacıyla müspet ilimlerin medrese programına alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Medrese programında yer alan akli ilim kitaplarında ki bilgilerin eskidiğinden bahseden Efendizade, medreselerin mevcut durumuyla günün gerisinde kaldığını belirtmiştir. Medreselerin Avrupa'da ki yeni ilmi gelişmeleri yakalayamamasının sorumlusunun devleti idare edenler olduğunu söylemesi kendi dönemi için gerçekten de çok cesur bir eylem olmuştur. Efendizade'ye göre Devlet adamlarının medreseyi köhne bir halde tutmalarının sebebi ise ahlaksızlığın, dinsizliğin, keyfi idarenin devamını istemeleridir. Zira Ulema yeni ilimlerle donanırsa daha güçlü olacağından yapılacak fenalıklara daha çok direnç gösterecektir. Efendizade Muhyeddin Efendi, devleti idare edenlerin, Ulemanın iyiliği emr ve kötülüğü nehy vazifesini yapmamaları, zihni açık, ufku geniş, uyanık kimseler olmamaları için medresenin kör bir kısır döngü içinde kalmasını istediklerini iddia etmiştir. Ulemanın ise hükümetin zulüm ve haksızlıklarına uyandığını, mevcut idareyi yalancı ve din düşmanı olarak gördüğünü ileri sürmüştür.

Kısacası Efendizade Muhyiddin Efendi, birer hayrat kurumu olup, ağırlıklı olarak dini eğitimin verildiği medreselerin, ıslah edilmeyerek virane bırakılmasının açık bir din düşmanlığı olduğunu ileri sürmüştür.

1897 yılında medrese ile ilgili yayınladığı eserinde, Şeyh Ali Efendizade Muhyiddin'in medresede yapılması gereken program değişikliğine dair fikirlerini ve medresenin geri kalmasının daha doğrusu geri bırakılmasının sebeplerini maddeler halinde açıklamıştır. Hüseyin Atay bu eserin içeriği hakkında özet sayılabilecek kısa bilgiler vermektedir:

“a) Medresenin geri kalmasının ve yeni müspet ilimlerin medreseye konmasının sebebi:

- 1) Buhar, telgraf, elektrik, balon, matbaa makineleri, fotoğraf ve daha birçok nesne icad edilmiştir. Bunların faydaları sayılamayacak kadar çoktur.
- 2) Medreselerde müspet ilimlere dair ilmi hesap, cebir, hendese, heyet, hikmeti tabiiye eskimiştir. İلمي kelim kitapları da bu eski tabiat felsefesiyle doludur.
- 3) Medreselerde hala eskisini okuyup da hem aile maişetini temin eden ve insanın aklını olgunlaştıran yeni fenlerin medresede okunmasını engelleyen, devleti idare eden (Vükelai hazıra) devlet adamlarıdır.
- 4) Sonraki padişahlar medresenin ıslahına bakmamışlar ve teşvik görmeyen ulema her yerde gerilemeye yüz tutmuştur.
- 5) Devlet adamlarının medreseye karşı olmasının sebebi, dinsizliğin, ahlaksızlığın ve keyfi idarenin kolayca yapılmasıdır. Eğer Ulema, yeni fenleri de okuyacak olsa bir eline fenni diğer eline dini alarak birer dahi olacaklar, dinsizlere meydan kalmayacak, her türlü icatları şeriata uydurarak insan ahlakını muhafaza edecekler, istibdadı kökünden yıkacaklar ve dünyaya kendilerini beğendireceklerdir. İşte devlet adamları bunu bildikleri için medresenin yenilenmesini istememişlerdi.
- 6) Ulema, müstebit hükümetin yalancılığından, çok kere İstanbul'dan çıkarılma teşebbüslerinden, mavnalara doldurularak, softalara hakaret edilerek, devlet adamlarının, başı sarıklı olan mutaassıbtır deyip küçük görmelerinden

bıkmışlar ve hükümetin icraatı hakkında çok hassasiyet kesbetmişlerdir. Bunun için mevcut idareyi yalan kaynağı ve din haini görmektedir.

7) O mukaddes medreselerimize şimdi virane manzarası verdirdiler. Bu, dini köreltmek için kasdi yapıyor.” (Atay, 1982, s: 39-40).

Avrupa'da ki eğitimi sırasında değişik eğitim sistemlerini yerinde gören Efendizade Muhyeddin Efendi'nin medrese ıslahatı ile ilgili olarak, medrese kitaplarındaki bilgilerin eskidiğini ve yenilenmesi gerektiğini söylemesi ve ayrıca medrese eğitim müfredatına akli ilimlerin konulması gerektiğine dikkat çekmesi çok önemli tespitlerdir.

2. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra ki 2. meşrutiyet devrinde, medreselerin ıslahatı ile ilgili ciddi teşebbüsler olmuştur. Şeyhülislam Musa Kazım ve Mustafa Hayri Efendiler zamanında İslah-ı Medaris komisyonları oluşturulmuş ve yeni nizamnamelerle ve çalışmalarla medrese ıslahatı için önemli adımlar atılmıştır. Özellikle İslah-ı Medaris nizamnameleri ile medrese, geleneksel kalıplarının dışına çıkarılıp modern mektepler haline getirilmek istenmiştir. İstanbul'daki pek çok medrese, Darü'lhilafeti'l-aliye Medreseleri adıyla ve yeni bir eğitim programı yürütmek üzere tek bir çatı altında toplanmışlardır. Ancak bu yeni medreseler, Birinci Dünya savaşının çıkması ve Osmanlı Devletinin yıkılmasının ardından 1924 tarihinde Cumhuriyet idaresinin kararıyla kapatılmıştır (Uzunçarşılı, 2014, s: 282-83).

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde 16. Asrın sonlarında yaşanan bozulma İlmiye teşkilatını ve dolayısıyla medreseleri de etkilemişti. Bu duruma bağlı olarak medreselerde problemler artmıştır. Uleman aileleri çocuklarının kayırlmaları, rüşvetin artması, Kadılık ve yardımcısı olan Nüvvablık makamlarının alınıp satılması gibi sebepler medreselerdeki ilmi seviyeyi düşürmüş Ulemanın saygınlığına zarar vermiştir.

İlmiye Teşkilatındaki bozulmaların önüne geçmek için pek çok padişah fermanlar yayınlamışlardır. 2. Mahmut devriyle birlikte medreselerde ıslahat fikrinden vazgeçilip kendi hallerine bırakılmışlardır. Ancak Tanzimat'la birlikte devletin yenilenmesi çalışmaları ile birlikte dönemin önemli fikir ve devlet adamlarından medrese eğitim sisteminde ıslahatların yapılması için projeler sunan olmuşsa da bunlar hayata geçirilememiştir.

İkinci Meşrutiyet döneminde Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ve Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi tarafından medrese eğitim sisteminde yenilik yapılmış ancak bu yenilikler 1924 yılında medreselerin kapatılması kararıyla kısa ömürlü olmuştur.

Osmanlı kurumlarında yaşanan problemlerin benzerleri medreselerde de yaşanmıştır. Ayrıca kurumların zamanla yıpranması gerçeği ve insan faktöründen kaynaklanan sorunlar en iyi sisteme sahip kurumları bile olumsuz etkileyebilmektedir. Günümüz Türkiye'sinde Medrese konusu artık tarihe mal olduğu için, çok az sayıda araştırmacının dikkatini çekmektedir. Bu ise medrese ile ilgili araştırma sayısını sınırlı kılmaktadır. Oysa medrese ve İlmiye konuları Osmanlı gerçeğini doğru anlamının kaçınılmaz bir gereği olarak araştırmacıların karşısında durmaktadır. Medreseler, Osmanlı'nın başarısının ve bu başarının asırlarca sürmesinin temelindeki en önemli faktör olmuşlardır.

Bir ülke ordularla fetih edilebilir ancak orada uzun zamanlar kalabilmek, yurt haline dönüştürebilmek adalet ile mümkündür. Bu ise adaleti ayakta tutacak hukukçuların varlığını gerektirir. Toplumunu oluşturan insanların eğitilmesi gerekir, bu da ancak eğitim kurumları sayesinde sağlanabilir. Devlet- millet bütünlüğü, ancak ahlaklı, faziletli devlet adamlarının var olması sayesinde mümkün olabilir. Osmanlı Devleti'nde tüm bunları sağlayan medreseler ve Ulema Sınıfı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (2012), *Osmanlı Medreseleri-19. Asır*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Atay, H. (1981), “Medreselerin Gerilemesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 24(1): 15-56.
- Atay, H. (1982), “Medreselerin Islahatı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 25(1): 1-43.
- Baltacı, C. (2005), *15 ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çiçek, M. H. (2009), *Şark Medreselerinin Serencamı*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Hızlı, M. (1994), “Osmanlı Medreselerinde Bozulma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 6(6): 71-82.
- İpşirli, M. (2010), “Osmanlı Dönemi Medrese”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (28): 327-333, İstanbul.
- İzgi, C. (1997), *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yayınları, İstanbul.
- Karlığa, B. (2013), *Tunuslu Hayrettin Paşa ve Tanzimat*, Mahya Yayınları, İstanbul.
- Koçi Bey. (2018), *Koçi Bey Risalesi*, Haz: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Okumuş, E. (1999), *Türkiye'nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Sait Halim Paşa. (1993), *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayınları, İstanbul.
- Taşdemirci, E. (1988), “Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 269-278.
- Unan, F. (2003), “Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmi Verim”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5: 15-33.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014), *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.